

Lidiia Nepop-Aidachych

 <https://orcid.org/0000-0002-7065-7046>

Narodowy Uniwersytet
„Akademia Kijowsko-Mohylańska”
Kijów, Ukraina

Wartości w polskim i ukraińskim językowym obrazie kwiatów

Values in the Polish and Ukrainian Linguistic Images of Flowers

Abstract: The relationship between language and values has long attracted the attention of linguists, yet the issue of values within the linguistic image of flowers on the material of Polish and Ukrainian has not yet been analysed. The stereotypical features of flowers in Polish language and culture have been studied by a team of ethnolinguists headed by Professor Jerzy Bartmiński, resulting in part 3 (*Kwiaty* [Flowers]) of volume 2 (*Rosliny* [Plants]) of the *Słownik stereotypów i symboli ludowych* [Dictionary of Folk Stereotypes and Symbols]. In Ukrainian, on the other hand, the stereotypical features of flowers were described by Vitalii Žajvoronok in the dictionary *Znaky ukrajins'koi etnokul'tury*.

The author examines the manifestations of valuing at the level of linguistic categorisation of the flower and the recognition of individual plants as flowers, as well as at the level of metaphorisation and connotation of various phenomena, objects, man himself, his life, etc. presented in Polish and Ukrainian. In both languages, the flower itself is the value, while its parts (petals, heads) acquire axiological connotations. Flowers present positive members of axiological oppositions: life – death, top – down, beauty – ugliness, honesty (virginity) – falsehood (lying), sacrum – profanum, brightness – darkness, youth – age, etc. The second, negative member of these oppositions is the flower. The second, negative segment of these oppositions is verbalised in the linguistic image of flowers by the absence / displacement / change of the positive segment, i.e. the absence of the flower / its parts / its inversion on the up – down axis.

Keywords: values, linguistic image of flowers, Polish language, Ukrainian language

Abstrakt: Relacje między językiem i wartościami od dawna przyciągają uwagę językoznawców, mimo to zagadnienie wartościowania w ramach językowego obrazu kwiatów na materiale języka polskiego i ukraińskiego nie było dotychczas przedmiotem analizy. Stereotypowe cechy kwiatów w polskim języku i polskiej kulturze zostały zbadane przez zespół etnolingwistów na czele z prof. Jerzym Bartmińskim, czego rezultatem jest część 3 (*Kwiaty*) tomu 2 (*Rosliny*) *Słownika stereotypów i symboli ludowych*. Z kolei w języku ukraińskim stereotypowe cechy kwiatów były opisywane przez Vitalii Žajvoronka w słowniku *Znaky ukrajins'koi etnokul'tury*.

Autorka bada przejawy wartościowania na poziomie językowej kategoryzacji kwiatu i ujmowania poszczególnych roślin jako kwiatów, a także na poziomie metaforyzacji i konotacji różnych zjawisk, przedmiotów, samego człowieka, jego życia itd., prezentowane w języku polskim i ukraińskim. W obu językach wartością jest sam kwiat, a konotacje aksjologicznych nabierają jego części (płatki, głowy). Kwiaty prezentują dodatnie człony opozycji aksjologicznych:

życie – śmierć, góra – dół, piękno – brzydota, uczciwość (dziewictwo) – fałsz (kłamstwo), sacrum – profanum, jasność – ciemność, młodość – starość itd. Drugi, ujemny człon tych opozycji jest werbalizowany w językowym obrazie kwiatów poprzez brak / przesunięcie / zmianę członu dodatniego, czyli brak kwiatu lub jego części, odwrócenie na osi góra – dół.

Słowa kluczowe: wartości, językowy obraz kwiatów, język polski, język ukraiński

Relacje między językiem i wartościami od dawna przyciągają uwagę wielu językoznawców. Jerzy Bartmiński pisał o dwu koncepcjach aksjologii lingwistycznej, prezentowanych w pracach Jadwigi Puzyniny i Tomasza Krzeszowskiego (Bartmiński, 2006: 131–132), a także zgłębił ten temat poprzez analizę wartościowania w językowym obrazie świata. Cały szereg publikacji poświęconych nazwom wartości w różnych językach ukazał się w związku z przygotowaniem *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* (Bartmiński, red., 2015–2019). Nazwy wartości i koncepty kulturowe w aspekcie etnolingwistycznym były również przedmiotem badań Doroty Pazio-Włazłowskiej i Beaty Żywickiej (2022: 9–17), Kaliny Michevej-Pejchevej (2022: 45–57), Ireny Vaňkovej (2022: 105–131) i innych. Bartmiński założył lubelską szkołę etnolingwistyki kognitywnej, której jednym z najbardziej znaczących projektów jest wydanie *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (Bartmiński, red., 1996–2022). Trzeci zeszyt drugiego tomu, zatytułowany *Rośliny*, jest poświęcony kwiatom (Bartmiński, red., 2022), można więc uznać, że językowy obraz kwiatów w polszczyźnie budzi zainteresowanie językoznawców. W kontekście ukraińskim językowy obraz kwiatów jest mniej zbadany. Poszczególne jego elementy można zrekonstruować na podstawie słownika Vitalija Zajvoronka *Znaky ukrajins'koji etnokul'tury* (2006). W niniejszym opracowaniu skupię się na wartościowaniu w polskim i ukraińskim językowym obrazie kwiatów.

Mówiąc o różnicy między klasyfikacją naukową a kategoryzacją językową na przykładzie kwiatów, zaznaczę, że w tej pierwszej *kwiat* jest rozumiany wyłącznie jako określona część rośliny, natomiast w drugiej *kwiat* może być pojmowany zarówno jako część rośliny, jak i jako cała roślina kwitnąca, cięta lub doniczkowa, a także jako najlepsza część czegoś. W języku ukraińskim został utrwalony podobny do polskiego

obraz kwiatu, lecz sam leksem *квітка* nie zawiera znaczenia ‘najlepsza część czegoś’. To znaczenie posiada pokrewny wyraz *цвіт*. Kategoria językowa kwiatu jest wyodrębniana na podstawie funkcji estetycznej. W zależności od tego, jaki punkt widzenia prezentuje mówiący oraz z jakiej perspektywy jest ujmowana konkretna roślina, może być ona zaliczana do kategorii kwiatów lub też do kategorii chwastów czy ziół. Wyróżnienie poszczególnych kategorii językowych ma charakter instrumentalny, funkcjonalny, wreszcie – aksjologiczny (Bartmiński, 2006: 143). Fakt wyróżnienia językowej kategorii kwiatów na podstawie aksjologizacji piękna ujawnia zatem, że walory estetyczne roślin do niej zaliczanych są uznawane za ważne tak dla Polaków, jak i dla Ukraińców.

Ujęcie kwiatu jako ‘najlepszej części czegoś’ rozwija tę semantykę w znaczeniach przenośnych wyrazów pochodnych: pol. *kwiat* – *kwitnąć*, *kwitnący*, *rozkwit*, ukr. *квітка* – *квітнути* (*цвісти*), *квітучий*, *розквіт*. W obu językach obraz okresu kwitnienia został utrwalony jako najlepszy, najbardziej ceniony i najważniejszy dla roślin, a z kolei wyobrażenie o młodości człowieka – jako najlepszy i najważniejszy okres życia człowieka. Metaforyzacja życia człowieka i czynności z nim związanych poprzez odniesienie do wegetacji kwiatów jest obecna w obu badanych językach.

Składniki werbalne językowego obrazu kwiatu są środkami wartościowania otaczającej rzeczywistości. Poza semantyką dodatnią, wyrażaną za pomocą odniesienia do kwiatu w języku polskim i ukraińskim, zdania zawierające sformułowania o braku kwiatów niosą w sobie konotację ujemną: „Oj, kwiatek ty, kwiatek, póki nie ma dziątek. A jak będą dziatki, spadną z ciebie kwiatki”.

Osoby uznawane za piękne i dobre są nazywane w języku polskim *kwiatami*, a w ukraińskim *квітами*. Tak można zwrócić się do dziewczyny bądź do dziecka, albo w taki sposób określić je metaforycznie (por. *dzieci*, *kobiety*, *fiolki*, *blawatki* – *wszystko to kwiatki*). Można także wyrazić zachwyt nad pięknem dziewczyny, używając sfrageologizowanego porównania *як (та) квітка*. Kwiat i wianek kwiatowy są symbolami dziewictwa, uczciwości i piękna – znaczenia symboliczne odzwierciedlają ujęcie kwiatu jako czegoś cennego i ważnego dla rośliny, stąd

wynika przeniesienie tych znaczeń na ważne jakości fizyczne i moralne ludzi zarówno w języku i kulturze polskiej, jak i w języku i kulturze ukraińskiej.

Z kolei ukraiński leksem *квітка* reprezentuje także ocenę negatywną, obecną w związku frazeologicznym *притулю когось квіткою* ‘wyśmiać kogoś’ (Żajvoronok, 2006: 280). Prawdopodobnie chodzi tu o wyobrażenie o kwiecie jako o czymś bardzo wyraźnym, przyciągającym uwagę. Naturalnie kwiat rośliny nie ma negatywnej konotacji, w odróżnieniu od kwiatu sztucznie „przyszytego” komuś, tzn. będącego nie na swoim miejscu. Tym samym zmiana usytuowania w przestrzeni i nienaturalność doprowadzają do zmiany konotacji i odmiennego wartościowania. Podobnie w języku polskim frazeologizm *przyszyć kwiatek do kożucha* określa ‘coś nieestosownego, niepotrzebnie dodanego’.

Związek frazeologiczny *ładne kwiatki* jest używany w sytuacji, gdy ktoś chce wyrazić nieprzyjemne zaskoczenie tym, o czym mowa. Za jego pomocą jest aktualizowana zasada eufemizacji, polegająca na wypowiedaniu się o rzeczach niemiłych (wartościowanych ujemnie) w sposób delikatny, z wykorzystaniem wyrażen pierwotnie nacechowanych dodatnio.

Wyrażenie *ktoś stąpa po różach* znaczy, że ktoś ‘żyje bez trosk i kłopotów’, podobnie (*coś płynie, toczy się* itp.) *po różach* – (*coś układa się*) ‘szczęśliwie’. Jeśli życie jest *usłane różami*, jest ‘wygodne, pozbawione problemów’. W języku ukraińskim też mówi się *встелений трояндами* ‘o dobrobycie, szczęściu, radości w życiu’. Róże występują jako symbol szczęścia i sukcesu, czyli pożądanego i wysoce cenionego stanu człowieka.

Aksjologizacja przestrzeni za pośrednictwem obrazu kwiatów jest werbalizowana w polskim związku frazeologicznym *wąchać kwiatki od spodu*. Żyjący wacha kwiaty od góry, dopiero śmierć zmienia położenie człowieka w przestrzeni. Na pozytywne wartościowanie wachania kwiatów nakłada się uniwersalna aksjologiczna opozycja przestrzenna góra – dół. W języku polskim poprzez przedstawioną językowo opozycję góra – dół i nazywanie właściwej żywym czynności wachania kwiatów połączonych zostało kilka aspektów

wartościowania niewerbalizowanej, wyrażonej pośrednio opozycji życie – śmierć.

Kwiaty są ponadto nie tylko towarzyszami, lecz także symbolami Jezusa Chrystusa, Matki Boskiej oraz świętych. Jest to cecha wspólna obu badanych kultur chrześcijańskich. Jezus Chrystus to konwalia, Matka Boska – lilia itd.; atrybutami świętych są zaś róże, goździki i inne kwiaty.

Również użycie nazw kwiatów w funkcji antroponimów świadczy o pozytywnym ich wartościowaniu. Imiona takie jak pol. *Róża* – ukr. *Poza* mają bowiem charakter życzący i są używane w celu podkreślenia piękna osoby nimi nazywanej albo chęci posiadania przez tę osobę piękna właściwego tym kwiatom.

Ponieważ części obiektów wartościowanych dodatkowo też ulegają pozytywnej aksjologizacji, utrata czy zmiana pozycji pewnych części kwiatów jest konotowana ujemnie: *płatki obleciały* (utrata dziewictwa), *kwiaty pochylały głowy* (ruch z góry na dół: nieszczęście, śmierć).

Opozycja aksjologiczna życie – śmierć znajduje odzwierciedlenie w obrazie wyrastania kwiatów na grobach zabitych kochanków. W tradycji ukraińskiej barwinek (*барвінок*) sadzi się na mogiłach jako symbol nieśmiertelności. Zatem pojawienie się, wzrastanie i rozkwit kwiatów (w tradycji polskiej – konwalii) na grobie ucieleśnia wiarę w nieśmiertelność duszy i miłość.

Również pochodne nazwy kwiatów stanowią odbicie systemów wartości. To, co uznaje się za wartościowe, jest określane za pomocą tematów słowotwórczych będących nazwami:

- metali szlachetnych lub cennych tkanin (pol. *złocień*, *złotawice*, *złotokap*, *aksamitka*, ukr. *шовкова трава*);
- kolorów (pol. *bielica*, ukr. *жовтоцвіт*);
- świętych (pol. *pantofelki Matki Boskiej*, *Panajezusowe paluszki*, *Matki Boskiej oczka*);
- nieba (pol. *kluczyki św. Piotra*, *kluczyki niebieskie*, ukr. *небовий ключ*);
- pozycji społecznej (ukr. *панська рож*a, *панська трава*);
- abstrakcyjnej nazwy wartości (pol. *radostka*).

Czasami w nazwach kwiatów konotacja dodatnia jest werbalizowana poprzez zaprzeczenie nazwy antywartości: pol. *nieśmiertelnik*, ukr. *безсмертник*.

Negatywne wartości prawie wcale nie pojawiają się w nominacji kwiatów. W nazwach notowane są tylko skojarzenia z nieszczęśliwym losem sieroty i wdowy: pol. *sierotki*, *sierotka*, *wdówki*, ukr. *cupimka*.

W wyniku przeprowadzonej analizy zaobserwowano, że wartościowanie w polskim i ukraińskim językowym obrazie kwiatów ujawnia się na kilku poziomach – nie tylko jako osobna kategoria językowa, lecz także jako sposób zaliczania do niej poszczególnych roślin na podstawie pełnionej przez nie funkcji estetycznej.

Analiza wartości w polskim i ukraińskim językowym obrazie kwiatów pozwala wyciągnąć wniosek, że w dużej mierze ujawnia się w nim pochodna tego, co ludzie uznają lub odczuwają jako wartości. Wartością jest sam kwiat, a konotacji aksjologicznych nabierają jego części (płatki, głowy). Kwiaty prezentują dodatnie człony opozycji aksjologicznych: życie – śmierć, góra – dół, piękno – brzydota, uczciwość (dziewictwo) – fałsz (kłamstwo), sacrum – profanum, jasność – ciemność, młodość – starość itd. Drugi, ujemny człon tych opozycji jest werbalizowany poprzez brak / przesunięcie / zmianę członu dodatniego, czyli brak kwiatu / jego części lub odwrócenie na osi góra – dół.

Literatura

- Bartmiński J., 2006, *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*, w: J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 131–148.
- Bartmiński J., red., 1996–2022, *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1 (z. 1–4) – 2 (z. 1–7), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bartmiński J., red., 2015–2019, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1–5, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.

Micheva-Pejcheva K., 2022, *The Facet Frame of the Concept PEOPLE (НАРОД) in the Bulgarian Conceptual Sphere*, w: *I Międzynarodowy Kongres Etnolingwistyczny*, t. 4, *Nazwy wartości i koncepty kulturowe. Hierarchie i rekonstrukcje*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, B. Żywicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 45–57.

Pazio-Wlazłowska D., Żywicka B., 2022, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – stan obecny i perspektywy kontynuacji*, w: *I Międzynarodowy Kongres Etnolingwistyczny*, t. 4, *Nazwy wartości i koncepty kulturowe. Hierarchie i rekonstrukcje*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, B. Żywicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 9–17.

Vaňková I., 2022, *Artistic Texts in Ethnolinguistic Research: The Concept of MOTHER in Czech Poetry and Song Lyrics*, w: *I Międzynarodowy Kongres Etnolingwistyczny*, t. 4, *Nazwy wartości i koncepty kulturowe. Hierarchie i rekonstrukcje*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, B. Żywicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 105–131.

Žajvoronok V., 2006, *Znaky ukrajins'koji etnokul'ury. Slovnyk-dovidnyk*, Wydawnictwo „Dovira”, Kyjiv.

LIDIJA NEPOP-AIDACHYCH – PhD, Department of General and Slavic Linguistics, Faculty of Humanities, National University “Kyiv-Mohyla Academy,” Kyiv, Ukraine / doc., Katedra Językoznawstwa Ogólnego i Słowiańskiego, Wydział Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Narodowy „Akademia Kijowsko-Mohylańska”, Kijów, Ukraina.

Main research interests include Polish and Slavic ethnolinguistics, Polish dialectology, language contacts, lexicology, and cognitive linguistics. Major publications: *Leksyčni osoblyvosti pol's'kych hovirok na terytoriji Chmel'nyč'koji ta Žytomyr's'koji oblastej* [Lexical Peculiarities of Polish Subdialects in Khmelnytsky and Zhytomyr Regions] (Kyjiv 2004), *Niezapominajka* [Forget-Me-Not] (in: *Słownik stereotypów i symboli ludowych* [Dictionary of Folk Stereotypes and Symbols], ed. J. Bartmiński, Lublin 2019), *Etnolingwistyczne badania nad semantyką konceptów KWIATÓW: podejścia, metody, założenia teoretyczne* [Ethnolinguistic Research on the Semantics of FLOWER Concepts: Approaches, Methods, Theoretical Assumptions] (in: *I Międzynarodowy Kongres Etnolingwistyczny* [I International Ethnolinguistic Congress], ed. E. Białek, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin 2022).

Główne zainteresowania badawcze to: etnolingwistyka polska i słowiańska, dialektologia polska, kontakty językowe, leksykologia, lingwistyka kognitywna. Najważniejsze publikacje: *Leksyčni osoblyvosti pol's'kych hovirok na terytoriji Chmel'nyč'koi ta Žytomyrs'koi oblastej* [Osobliwości leksykalne gwar polskich na terytorium obwodu Chmielnickiego i Żytomyrskiego] (Kyjiv 2004), *Niezapominajka* (w: *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. J. Bartmiński, Lublin 2019), *Etnolingwistyczne badania nad semantyką konceptów KWIATÓW: podejścia, metody, założenia teoretyczne* (w: *I Międzynarodowy Kongres Etnolingwistyczny*, red. E. Białek, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin 2022).

E-mail: lidijanepop@yahoo.com